

En ny periode i dansk stationsbyforskning

Henrik Gjøde Nielsen

Fortid og Nutid december 1997, s. 298-303

Debatanmeldelse af Henrik Zip Sane: *Stationsbyborgeren – en skabelsesbetretning*. Farum 1900-1920, 1996, 568 s., 450 kr.

Siden midten af 1930'erne har de danske stationsbyer været genstand for periodisk mere eller mindre intensiv og omfattende udforskning. I første periode, fra 1935 til 1951, var det primært økonomer og geografer, der beskæftigede sig med stationsbyen. I anden periode, fra 1965 til 1979, var det etnologer og historikere, der behandlede problemerne, mens tredje periode, fra 1980 til 1992, stod i Stationsbyprojektets tegn. I 1980 iværksatte Statens humanistiske Forskningsråd det store Stationsbyprojekt, til udforskning af stationsbyernes historie fra 1840 til 1940. Efter ophør af forskningsprojektet, overtog Selskabet for Stationsbyforskning projektets virksomhed, specielt i.f.m. publicering af de enkelte delprojekter, efterhånden som disse blev færdiggjort. Seneste udgivelse fra Selskabet, er Jørgen Fink's *Butik og værksted. Erhvervslivet i stationsbyerne 1840- 1940*, 1992, bl.a. an meldt i *Fortid og Nutid* 1992, s. 302-303, og af herværende forfatter i *Historisk Tidsskrift* 1994, s. 212-214. Siden da har der været stille om Stationsbyselskabet, om end virksomheden ikke er ophørt, hvilket jeg skal vende tilbage til.

Såvel Stationsbyprojektet som Selskabet for Stationsbyforskning så det, meget kort sagt, som opgaven i nogen grad at opsamle og imødegå den hidtidige forskning, og i høj grad at gennemføre systematiske undersøgelser

af emner med tilknytning til stationsbyerne generelt, hvilket betød, at man typisk udvalgte statistisk definerede grupper af stationsbyer, eller undersøgte specifikke emner i stationsbyer i givne regioner. Blot det etnologiske delprojekt koncentrerede sig om en enkelt bebyggelse.

Et gennemgående problem i såvel Stationsbyselskabets arbejder som i tidligere publikationer er, at man har haft ganske vanskeligt ved at få hold på analyseobjektet, ved at definere stationsbyen som forskningsobjekt og begreb, hvilket ikke er så uforståeligt set i lyset af, at det faktisk først var med det store Stationsbyprojekt, man iværksatte en systematisk undersøgelse af de nye byer. Imidlertid har såvel hangen til statistisk definerede begreber som den manglende teoretiske afklaring betydet, at man til tider har opereret med et stationsbybegreb, som eksempelvis inkluderede byer uden station og uden jernbaneforbindelse, og i andre tilfælde opererede med byer, som var stationsbyer ved ét folketællingsår, ikke ved det følgende o.s.v. Problemet er for så vidt forståeligt. På den ene side har man arbejdet med en utilstrækkelig og mangelfuld litteratur, for så vidt angår den deciderede stationsbyforskning. På den anden side har de store, empiriske undersøgelser kostet betydelige kræfter, og har måske til tider været udført om ikke

på bekostning af, så dog uden de nødvendige teoretiske og begrebsmæssige overvejelser og afklaringer.

Stationsbyprojektet og -selskabet var henvist til ældre, ofte utilstrækkelige undersøgelser. Med projektet satte fokus på disse, empirien udvidedes, og basis for dansk stationsbyforskning forbedredes betydeligt, såvel med hensyn til generelle undersøgelser med stationsbyen som objekt, som med hensyn til lokale studier og monografier. Denne forbedrede basis kunne danne udgangspunkt for en ny periode, en fjerde, i dansk stationsbyforskning; en periode, som nu er ved at slå igennem. Det er stadig Selskabet for Stationsbyforskning, der tegner sig for den vigtigste, samlede og systematiske udforskning, men samtidig finder selskabets resultater anvendelse i den nye, lokalhistoriske stationsbylitteratur, i hvilken man i forskellig grad og på forskellig måde tager afsæt i Stationsbyprojektet. Man kan i visse sammenhænge tale om, at Stationsbyprojektet har medvirket til en kvalitativ forbedring, en decideret videnskabeliggørelse, af dele af den lokalhistoriske litteratur. Allerede i 1993 udgav Margit Baad Pedersen bogen *Haslev fra landsby til stationsby*, og i 1995 fortsættelsen *Haslev by og mennesker*, den førstnævnte anmeldt i *Fortid og Nutid* 1995, s. 353. Margit Baad Pedersen, der stod for Stationsbyprojektets etnologiske delprojekt, inddrog naturligt nok erfaringerne fra Stationsbyprojektet i disse arbejder, men efter som Baad Pedersen var ansat ved projektet, kan disse publikationer, ud fra en overordnet betragtning, ikke siges at være ganske uhildede; Baad Pedersen var så at sige disponeret for emnet. Det samme forhold gør sig i en vis forstand gældende for Sidsel Eriksen, som i 1996 udgav den store monografi *Stationsbyens Samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880- 1940*. Sidsel Eriksen har tidligere publiceret en ar-

tikel i Stationsbyprojektets og -selskabets tidsskrift *Nyt fra Stationsbyen*, nr. 8, 1986.

Til disse mere eller mindre direkte Stationsbyprojektrelaterede arbejder, kom i 1996 *Stationsbyborgeren – en skabelsesberetning. Farum 1900-1920*, udgivet af Farums Arkiver & Museer, skrevet af Henrik Zip Sane, arkiv- og museumschef samme sted. Den 568 sider store bog er i almindelighed interessant som et usædvanligt stykke lokalhistorisk litteratur, og i særdeleshed interessant i forbindelse med studiet af stationsbyen, såvel konkret som historiografisk. I følgebrevet til anmeldereksemplaret af *Stationsbyborgeren* skriver Zip Sane bl.a., at bogens sigte er at være et bidrag til samt opgør med det store stationsbyforskningsprojekt, samtidig med, at bogen er et forsøg på en ny og anderledes lokalhistorie, som rækker ud over sognegrænsen, idet studiet af det konkrete lokalsamfund, ifølge Zip Sane, er at sammenligne med et case studie, som implicit også fortæller Danmarkshistorie. Der er med andre ord tale om et ambitiøst projekt, som da også indbragte forfatteren Ph.D.-graden, idet afhandlingen blev antaget til forsvar ved Danmarks Lærerhøjskole, Institut for pædagogik og uddannelsesforskning, den 12. juni 1996.

Generelt må det konstateres, at forfatteren løser sidste del af opgaven på overbevisende måde, nemlig i forsøget på at skrive en ny og anderledes lokalhistorie. Hvad angår første del af opgaven, nemlig at være et bidrag til og opgør med Stationsbyprojektet og Selskabet for Stationsbyforskning, er løsningen knap så overbevisende.

Det forhold, at afhandlingen er antaget til forsvar for Ph.D.-graden ved Danmarks Lærerhøjskole, har tilsyneladende også haft konsekvenser for afhandlingens ydre, såvel heldige som mindre heldige. Formatet på bogen er tiltalende, ligesom brødtekstsatsen er

behagelig at læse. Denne behagelighed har dog sin begrænsning i den smalle klumme. Den brede margin anvendes til margintitler eller stikord, som vel var tiltænkt en vejledende rolle, men som bør springes over, idet de virker forstyrrende på læsningen. Disse margintitler er til tider lidt for »pædagogiske,« som s. 31, *Lokale ønsker til en ny skolemæssig tilstand kunne imødegås ved en læreansættelse*, lidt for kluntede, som s. 45, *Muligheden for studiet af hovedspørgsmål vedr. købstadsinteresse og skolevæsenets rolle*, eller lidt for journalistisk-frisk-fyr-agtige, som s. 125, *Kredit og långivning op over skorstenen!*, med Zip Sane's eget udråbstegn. For formidlingens skyld havde det været bedre at undlade disse marginstikord, og i stedet forsyne brødteksten med velvalgte, deciderede klummetitler. Som det er nu, virker stikordene som nævnt dels forstyrrende, dels unødvendigt omstændelige og til tider overflødige i forhold til de oplysninger, som man læser i brødteksten. Bogens illustrationer holdes i hovedsagen inden for brødtekstens smalle klumme, og er desuden i visse tilfælde, især ved gengivelse af portrætter, henvist til margin, hvilket dels fylder satsbilledet med »støj« dels betyder, at det i øvrigt ofte fortrinlige billedmateriale ikke kommer til sin ret.

Er brødteksten således henvist til en uheldig smal spaltebredde, så fyldes siderne til gengæld uforbeholdent ud til kanten i bogens videnskabelige apparat, s. 497-568. Og når vi nu er ved det videnskabelige apparat, skal påpeges nogle ret graverende fejl i dette; som burde have været opfanget i en Ph.D.-afhandling. For det første er placeringen af notenumre i brødteksten inkonsekvent; notenumre placeres såvel før som efter citater. For det andet medfører fejl i noteapparatet, at det bliver ganske vanskeligt at anvende dette, og at kontrollere Zip Sane. Således henviser note 9 i brødteksten i

første kapitel, der i øvrigt nummereres som »0,« til note 8 og ikke 9 i noteapparatet, hvilket forplanter sig i resten af noterne til det pågældende kapitel, s. 497. Desuden er der rod ved tilbagevisning til tidligere numre i noteapparatet, ligesom der er deciderede fejl og mangler i litteraturlisten, f.eks. s. 553

Grafisk er bogen således ikke nogen skønhedsåbenbaring, og visse dele af teksten, specielt det videnskabelige apparat, havde vundet ved præcision og bedre korrektur. Disse forbehold er imidlertid til at leve med, når man går til den lokalhistoriske del af indholdet

At Zip Sane's bog er at betragte som et konkret bidrag til dansk stationsbyforskning, angives allerede i Villy Hansen's forord, s. 3. Som formand for bestyrelsen for Farums Arkiver & Museer er han den første til at ytre sig i bogen, hvilket sker med en påpegnings af, at stationsbybegrebet takket være Stationsbyprojektet i løbet af 1980'erne og 1990'erne har fået nyt liv som videnskabelig betegnelse, ligesom det anføres, at *Stationsbyborgeren* kan læses som Farums bidrag til den debat, der blev rejst gennem projektet.

Efter forfatterens forord, der primært anvendes til de nødvendige taksigelser, tager Zip Sane i sin indledning fat på at præsentere projektets centrale problemstillinger og begreber. Med hensyn til det lokalhistoriske projekt angives, at Sane frem for at spørge hvorfor, vil spørge hvordan, og at afhandlingen handler om borgerliggørelse, om nogle menneskers tilegnelse af en ny livsstil, en ny måde at opfatte sig selv og omverdenen på. Undersøgelsen bliver en studie i forandring, hvilket ord bevidst er valgt til fordel for udvikling, idet begrebet udvikling implicit indebærer en opfattelse af at bevæge sig mod noget højere, bedre, mens forandring betegner en ændring fra en tilstand til en anden. Det geografiske rum, som forandringen og forandringsprocesserne studeres i, er Farum nord

for København; det periodiske er tiden fra 1900, seks år før Farum fik jernbaneforbindelse, til 1920. Forandringer studeres via to analytiske tilgange, nemlig tilstandsstudiet og processtudiet, ligesom lokalsamfundet skitseres umiddelbart før og efter den kollektive læreproces, set henholdsvis udefra og indefra.

For så vidt angår den lokalhistoriske sammenhæng, forekommer problematiseringer og overvejelser, med inddragelse af relevante teorier og forklaringsmodeller, overbevisende, og den lokalhistoriske analyse er da også både grundig og sammenhængende. Zip Sane har virkelig forstået at udnytte Farum som »laboratorium« for studiet af forandring. Gennem inddragelse af et uhyre omfattende kildemateriale, der oplystes i bogens vældige, til dels tematisk ordnede materialefortegnelse, kommer Zip Sane tæt ind på livet af såvel de enkelte aktører i historien, som på den udviklings- eller forandringsproces, i kirkeliv, forenings- og skoleliv, økonomiske og lokalpolitiske forhold o.s.v., der betyder, at Farum i 1920 faktisk er et helt andet samfund end det Farum, der i år 1900 var udgangspunktet. Som det sig hør og bør for en videnskabelig afhandling, er bogens 10 kapitler alle forsynet med opsamlende delkonklusioner, så læseren hele tiden holdes ajour med status i såvel udviklingen, eller forandringsprocessen, for nu at holde sig til forfatterens begreb, som m.h.t. analysens aktuelle stade.

Det er sjældent, men forfriskende, at læse en lokalhistorisk fremstilling, i hvilken læseren præsenteres for de teoretiske styringsmekanismer og for disses anvendelse i den løbende analyse. Sådanne fremstillinger skorter det på i dansk lokalhistorisk litteratur, ikke fordi historikerne ikke gør sig sådanne overvejelser, og lader deres arbejder styre af disse, men mere fordi, det læsende, og betalende, publi-

kum, som hovedregel er aldeles uinteresserede i den slags redegørelser, som imidlertid er uomgængelige i en videnskabelig afhandling.

Hvad derimod er fælles gods for Zip Sane og den traditionelle sognehistorie, »hjemstavnhistorien«, er de mange og meget lange citater fra samtidige kilder og erindringer, der findes overalt i bogen. I modsætning til sognehistorierne, når de er værst, står citaterne hos Zip Sane dog ikke uformidlede, men anvendes direkte i analysen, eller til angivelse af en situation eller en tilstand på et givet tidspunkt. Set i forhold til den lokalhistoriske del af projektet, må der således siges at være tale om en vellykket og velfunderet bog, der med rette har indbragt forfatteren Ph.D.-graden.

Med hensyn til bogens anden målsætning, at være et opgør med og bidrag til dansk stationsbyforskning, så lykkes denne kun halvt, nemlig i det forhold, at vi her har fået skrevet en lokalhistorisk stationsbystudie. Zip Sanes omgang med, forståelse for og analyse af dansk stationsbyforskning og de centrale problemer og begreber i denne, er nemlig aldeles ikke på højde med hans lokalhistoriske analyse.

Til en indledning må det slås fast, at Zip Sane ikke på noget tidspunkt forholder sig systematisk analyserende til Stationsbyprojektets resultater og definitioner, men blot inddrager disse periodisk, lidt groft sagt hvor det passer forfatteren, hvilket både resulterer i manglende overblik for læseren, al den stund det er en videnskabeligt funderet og udarbejdet stationsbyanalyse, vi præsenteres for, og tillige giver indtryk af om ikke manglende, så dog svigtende overblik over den hidtidige stationsbyforskning hos forfatteren. Således reduceres debatten i 1980'erne, som den bl.a. udspillede sig i debatten mellem Helle Askgaard og Niels Peter Stilling i *Fortid og Nutid*, 1988, s. 133-138, s. 138-144,

s.144, til blot at afsløre uenighed på mange områder, og en vedholdende hang til at få defineret ordet stationsby. Denne reduktion kan i en vis forstand siges at være korrekt, men foranlediger ikke Zip Sane til selv at gøre et generelt definitionsforsøg, hvilket forfatterens tilbagegriben til den tidligere forskning, specielt Niels Peter Stilling's *De nye byer. Stationsbyernes befolkningsforhold og funktion 1840-1940*, 1987, og Margit Baad Pedersen's *Stationsbyliv. Karise 1880-1940*, 1987, heller ikke medfører.

Mest uheldigt slår den manglende, generelle begrebsmæssige og teoretiske afklaring igennem, når forfatteren på s. 10 eksempelvis hævder, at: *stationsbyskabelsen var et element i købstadsborgerskabets underlæggelse af landdistrikterne som afløsning for det traditionelle købstadssamfunds økonomiske beskyttelse gennem de næringsmæssige læbælter... I denne forklaring indgår implicit en forestilling om, at det var købstadsborgerskabet, som eksporterede sin livsstil, sine værdier og idealer til stationsbyen. Købstadsborgerskabet bliver dermed det aktive element og stationsbybeboerne det mere passive element i forståelsen.* Her over for hævder forfatteren så s. 28, at med udbredelse af den borgerlige kultur på landet blev der ... *ikke tale om en indførelse af en købstads eller hovedstadsborgerlig kultur på landet. Der blev i stedet tale om en **stationbyborgerlig kultur*** (Sane's fremhævning). Denne i nogen grad selvmodsigende påstand om, at stationsbyborgerne på den ene side spiller en passiv rolle i »forståelsen,« og at man på den anden side kan tale om en stationsbyborgerlig kultur, hvilket sidste jeg er enig i, må hænge sammen med Zip Sane's stadigt holdende sig forandringsprocessen for øje. Det vil sige, at man først kan tale om en stationsbyborgerlighed, når en vis grad af forandring fra landsbysamfund, med sammensmeltning af land-

bokultur og bykultur, er gennemgået. Indtil da spiller stationsbyborgerne, ifølge Sane, en passiv rolle. Det turde være muligt, at stationsbyborgerne i høj grad har opfattet sig selv som stationsbyborgere, også i stationsbyens tidlige periode, i byens ambitiøse periode, for nu at anvende et af de begreber i stationsbyforskningen, som der er relativt udbredt enighed om, og som Sane da også selv er opmærksom på. Her gør en for hårdnakket fastholden ved forfatterens egen udviklings- eller forandringsmodel sig tilsyneladende gældende. Modsat må man sige, at Zip Sane ikke falder i generaliseringsgrøften, men er opmærksom på, at stationsbysamfundene, lige som andre hele samfund, var komplekse enheder, hvilket da også foranlediger ham til, om end kun i noteform, at imødegå Niels Peter Stillings *mængdefikserede forestillinger* (s. 497).

På den ene side kan man hævde, at Sane's manglende generelle, teoretiske og begrebsmæssige afklaring i forhold til dansk stationsbyforskning generelt er uden betydning for analysen. Det ville den da også have været, hvis Zip Sane ikke selv så direkte henviste til og til tider anvendte resultaterne fra dansk stationsbyforskning. På den anden side henregner Sane selv sit arbejde til dansk stationsbyforskning, hvorfor denne del af Sane's videnskabelige og teoretiske baggrund burde have været ofret mere opmærksomhed, i lighed med de teoretiske overvejelser i etnologisk retning, der bærer den lokalhistoriske del af analysen.

Her har undersøgelsens objekt, dens geografiske og periodiske rum, kommet forfatteren til hjælp. Zip Sane har ikke, som Stationsbyprojektet, skullet undersøge udvalgte forhold i en række lokaliteter, der på en eller anden måde måtte defineres som stationsbyer, og har heller ikke skullet gennemføre en generelt bestemt undersøgelse af en enkelt stationsby, som man så har

skulle finde. Zip Sane valgte at undersøge Farum. Bebyggelse, befolkningsudvikling o.s.v. har kunnet konstateres eskalerende i tiden mellem 1900 og 1920. Farum, fik jernbaneforbindelse i 1906. Ergo er Farum en stationsby. Zip Sane har således ikke været nødt til selv at opsætte et generelt stationsbybegreb, efter som Farum er en stationsby, alene målt på en række hårde data i et begrænset tidsrum.

Konkluderende må det imidlertid gentages, at Henrik Zip Sane har leveret en meget grundig, lokalhistorisk studie, og at Zip Sane i sit arbejde da også har forstået at anvende de dele af den hidtidige stationsbyforskning, specielt Baad Pedersen's arbejde fra 1987, som han finder relevante og brugbare. At Zip Sane så ikke selv bidrager til den teoretiske og begrebsmæssige afklaring på det generelle niveau, er måske af mindre betydning, i hvert fald i Farum. Uomtvisteligt er det, at den tidligere stationsbyforskning også har haft betydning for Zip Sane's arbejde, og at man i Farum har øje for det særegne ved dansk stationsbyhistorie, jf. Villy Hansen's opfordring i forordet til andre arkiver og museer om også at udarbejde deres stationsbyhistorie, til anskueliggørelse af mangeartetheden.

Nu gør en svale eller to som bekendt ingen sommer. Jeg omtalte i starten Sane's arbejde som et af tegnene på en ny periode i dansk stationsbyforskning. Andre nye bidrag til genren er nævnt, og hertil kommer den mængde lokalhistorisk litteratur, »hjemstavns-litteraturen«, der har stationsbyen som emne, uden i øvrigt at gøre sig bekymringer om den videnskabsteoreti-

ske baggrund for den historiske forskning i forbindelse med netop denne bytype. Og så nævnte jeg indledningsvis Selskabet for Stationsbyforskning, der ikke har indstillet driften. Således udkommer efter planen i første del af 1998 Inge Bundsgaard's store undersøgelse af foreningslivet i stationsbyerne, d.v.s. et af de delprojekter under Stationsbyprojektet, der nu bliver færdiggjort, og publiceret af Selskabet for Stationsbyforskning.

Hvad angår den generelle debat og begrebsafklaring, vil jeg være ubeskedent nok til at nævne mit eget arbejde, *Stationsbyen som forskningsobjekt og begreb. En analyse af dansk stationsbyforskning 1935-1997*, som planlægges udgivet i 1997, ligeledes af Selskabet for Stationsbyforskning. I dette arbejde analyserer jeg dansk stationsbyforskning netop ud fra den overordnede, begrebsmæssige tilgangsvinkel, der både har virket befordrende, blokerende og forvirrende på den empiriske forskning, og den teoretiske baggrund herfor. Ligeledes argumenteres i bogen nærmere for den periodiske inddeling af dansk stationsbyforskning, som den kort blev omtalt i indledningen til herværende indlæg. Hvorvidt det lykkes mig at komme frem til en mere anvendelig, korrekt og frugtbar definition og argumentation, får fremtiden vise. Sikkert er det imidlertid, at dansk stationsbyforskning, efter nogle års Tornerosesøvn, nu er på skinnerne igen, såvel hvad angår den lokalhistoriske litteratur, som den generelle stationsbyforskning.